OILAVIY TARBIYADA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR ASOSIDA BOLALARNING MA’NAVIY-AXLOQIY FAZILATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Mashhura Sultanova*
Osiyo Xalqaro Universitetining magistratura bosqichi pedagogika yo’nalishi 1-kurs talabasi
✉ sultanovamashhura20@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada oilaviy tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ahamiyati, bolalarning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirishning pedagogik asoslari hamda samarali metodlari yoritilgan. Shuningdek, oilada farzand tarbiyasini tashkil etish, ota-onaning shaxsiy namunasi, milliy urf-odatlar, xalq og‘zaki ijodi va amaliy mashg‘ulotlar orqali bolalarda odob-axloq, halollik, mehr-oqibat, vatanparvarlik va insonparvarlik fazilatlarini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Maqsad. Oilaviy tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida bolalarning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirishning pedagogik asoslari va samarali metodlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash. Materiallar va metodlar. Tadqiqotda pedagogik va me’yoriy-huquqiy manbalarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish hamda oilaviy tarbiya amaliyotidagi vaziyatlarni modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Xulosa. Shaxsiy namuna, suhbat, xalq og‘zaki ijodi, o‘yin, amaliy faoliyat va rag‘batlantirish metodlaridan izchil foydalanish bolalarda halollik, rostgo‘ylik, mehr-oqibat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, hurmat va mas’uliyat fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Oila va ta’lim muassasasi hamkorligi tarbiyaviy ishlarning uzviyligini ta’minlaydi.

Kalit so‘zlar

oilaviy tarbiya, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, ma’naviyat, axloq, bola tarbiyasi, ota-ona mas’uliyati, pedagogik metodlar, mehr-oqibat, odob-axloq.

DOI: 10.5281/zenodo.24523883

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Jamiyat taraqqiyoti, avvalo, ma’naviy yetuk, axloqli va barkamol avlodni tarbiyalash bilan chambarchas bog‘liq. Oila bola shaxsini shakllantiruvchi dastlabki va eng asosiy ijtimoiy maskandir. Bola dastlabki hayotiy tushunchalar, odob-axloq qoidalari, mehr-muhabbat, o‘zaro hurmat va insoniy munosabatlarni oilada o‘rganadi. Shu sababli oilaviy tarbiyani milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tashkil etish bugungi kunning dolzarb pedagogik vazifalaridan biridir.

Oilaviy tarbiyaning huquqiy asoslari ham dolzarblikni oshiradi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini sifatida e’tirof etilgan, ota-onaning farzandlarni voyaga yetkazish va ularni tarbiyalash borasidagi burchi qayd etilgan. “Ta’lim to‘g‘risida”gi va “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi qonunlar esa ta’lim muassasalari bilan oila o‘rtasidagi hamkorlikni davlat siyosatining ajralmas qismi sifatida belgilaydi [1–3]. Shu sababli oilaviy tarbiyani nazariy va amaliy jihatdan takomillashtirish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-huquqiy ahamiyatga ham ega.

O‘zbek xalqining asrlar davomida shakllangan urf-odatlari, an’analari, xalq og‘zaki ijodi va ma’naviy merosi yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. O‘zbek oilalarida tarbiya jarayoni qat’iy tartib va o‘zaro hurmat qoidalariga asoslanadi. Kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, ota-onani e’zozlash, mehmondo‘stlik, halollik va mehr-oqibat kabi fazilatlar milliy tarbiyaning asosiy tarkibiy qismlaridir. Shu bilan birga, tinchlik, adolat, insonparvarlik, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat kabi umuminsoniy qadriyatlar bolalarning keng dunyoqarashli, mas’uliyatli va jamiyatga foydali inson bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Bugungi globallashuv sharoitida bolalar axborot oqimi, raqamli muhit va turli madaniy ta’sirlar bilan kundan-kunga ko‘proq yuzma-yuz kelmoqda. Shu bois oilaning tarbiyaviy vazifasi faqat an’anaviy odob-axloq qoidalarini o‘rgatish bilan cheklanib qolmaydi, balki bolaning qadriyatlarni tanlash va ularga amal qilish qobiliyatini shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi. Milliy qadriyatlar bu jarayonda bolaning ildizi, umuminsoniy

qadriyatlar esa uning dunyoga ochiq qarashining asosi bo‘lib xizmat qiladi. Ikkalasining uyg‘unligi esa bolani o‘z xalqiga sodiq va boshqa xalqlarga hurmat bilan qaraydigan shaxs sifatida voyaga yetkazishga imkon beradi.

Adabiyotlar tahlili.

Oilaviy tarbiya va bolalarning ma’naviy-axloqiy rivojlanishi masalasi pedagogika va ma’naviyat tarixida uzoq vaqtdan beri o‘rganilib kelinmoqda. Mavzu bo‘yicha mavjud adabiyotlarni uch yo‘nalishda ko‘rib chiqish mumkin: milliy va umuminsoniy qadriyatlar tushunchasi, Sharq va Yevropa tarixiy-pedagogik an’analari hamda zamonaviy oila tarbiyasi qarashlari. Quyida har bir yo‘nalishdagi asosiy manbalar va olimlarning qarashlari tahlil qilinadi, so‘ngra tadqiqotning tadqiq etilmagan jihatlari aniqlanadi.

A. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar tushunchasi

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning nisbati masalasi O‘zbekiston ta’lim tizimida ham, xorijiy pedagogikada ham muhokama qilingan. I. A. Karimov ma’naviyatni jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida talqin qilib, milliy ma’naviyatning ajdodlar merosi va ko‘p asrlik tajriba bilan uzviy bog‘liqligini ta’kidlagan [7]. Uning qarashlarida milliy o‘zlik umuminsoniy madaniyatdan ajralgan holda emas, balki undan oziqlangan holda shakllanadi, degan g‘oya ustuvor turadi. Bu yondashuv oilaviy tarbiyada milliy qadriyatlarni umuminsoniy tamoyillar bilan qarama-qarshi qo‘ymaslik zarurligini asoslaydi.

Milliy pedagogika an’anasida Abdulla Avloniyning qarashlari alohida o‘rin tutadi. Uning “Turkiy guliston yoxud axloq” (1913) asarida axloqiy tarbiyaning milliy asoslari ochib berilgan, bolalarni ona tili, xalq urf-odatlari va vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash zarurligi ta’kidlangan [8]. Avloniyning “Birinchi muallim” va “Ikkinchi muallim” (1913–1914) o‘quv qo‘llanmalari esa oila va maktab tarbiyasini bir-biriga bog‘lashga qaratilgan bo‘lib, ota-onaning bolaga nisbatan mas’uliyatini aniq misollar bilan tushuntiradi. Avloniy tarbiyasida odob, halollik va mehnat sevgisi milliy an’analar orqali o‘rgatiladi, bu esa hozirgi tadqiqot uchun muhim metodik manba hisoblanadi.

Umuminsoniy qadriyatlar masalasida esa Ibn Miskavayhning “Tahzib ul-axloq” asari klassik manba sifatida e’tirof etiladi. Muallif axloqiy fazilatlarni insonning ruhiy muvozanati va jamiyat bilan munosabati orqali izohlab, adolat, iffat, donolik va jasoratni asosiy fazilatlar sifatida ko‘rsatgan [9]. Bu qarashlar keyingi Sharq axloqshunosligi va pedagogik tafakkuriga ta’sir ko‘rsatgan. Ularning muhim jihati shundaki, fazilatlar millatga emas, balki inson tabiatiga tayangan holda talqin qilinadi.

Shunday qilib, milliy va umuminsoniy qadriyatlar o‘rtasidagi munosabat nazariy jihatdan ikki xil yo‘nalishda ko‘rib chiqilgan: birinchisi, milliy o‘zlikni asosiy poydevor deb hisoblaydi; ikkinchisi, umuminsoniy tamoyillarni tarbiyaning universal mezoni sifatida qabul qiladi. Ushbu tadqiqotda bu ikki yondashuv bir-birini inkor etmaydigan, balki to‘ldiradigan tizim sifatida qaraladi.

B. Sharq va milliy tarixiy-pedagogik an’analar

Oila tarbiyasi haqidagi qarashlar Sharq tafakkurida ham ilmiy, ham adabiy shaklda ifodalangan. Ibn Sinoning “Tadbir ul-manzil” risolasi oila a’zolarining o‘zaro munosabatlari, xo‘jalik yuritish va farzand tarbiyasi masalalarini bir butun tizimda ko‘rib chiqadi. Muallif bolani erta yoshdan odobga, mehnatga va rostgo‘ylikka o‘rgatish zarurligini ta’kidlab, tarbiyada izchillik va ota-onaning ibratli xulqi muhimligini ko‘rsatadi [10].

Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi hikoyatlar axloqiy tarbiyaning badiiy vositasi sifatida o‘rganiladi. Navoiy hikoyatlarda yaxshilik, adolat, kamtarlik va insof kabi fazilatlarni obrazlar orqali ko‘rsatib, o‘quvchini tahlil va xulosa chiqarishga undaydi [11]. Bunday yondashuv bolalar bilan ishlashda ertak va hikoya usullarining samaradorligini asoslash uchun ahamiyatlidir.

Kaykovusning “Qobusnoma” (1082–1083) asari o‘g‘liga yozilgan nasihatlar to‘plami sifatida odob, halollik, mehnatsevarlik va bilimga intilishni ota-ona mas’uliyati bilan bog‘laydi [12]. Asar muallifi farzandni yaxshi xulqqa o‘rgatishda shaxsiy misol va to‘g‘ri so‘z muhimligiga e’tibor qaratadi. Bu g‘oya bugungi oilaviy tarbiya metodlarining tarixiy ildizlarini ko‘rsatadi.

C. Zamonaviy pedagogik qarashlar

K. D. Ushinskiy “Inson tarbiya predmeti sifatida” (1868–1869) asarida oilani bolaning birinchi maktabi deb atagan. Uning fikricha, bolaning dastlabki axloqiy tajribasi ona tili, oilaviy muhit va kundalik munosabatlar

orqali shakllanadi [13]. Ushinskiy tarbiyaning milliy xalq hayoti va tilidan ajralmasligini ta’kidlagan, bu esa milliy qadriyatlarni oilada singdirish nazariy jihatdan asoslanadi.

A. S. Makarenko “Ota-onalar uchun kitob” (1937) asarida ota-onaning shaxsiy namunasi va oilada tartib-intizomni shakllantirishning ahamiyatini asoslagan. Uning fikricha, farzandga talab qo‘yish va unga hurmat ko‘rsatish bir-birini inkor etmaydi; aksincha, ular bolaning mas’uliyatli shaxs bo‘lib shakllanishining asosidir [14]. Makarenko yondashuvi mazkur maqolada tavsiya etilayotgan bosqichma-bosqich tarbiya modeliga yaqin turadi.

V. A. Sukhomlinskiy “Yuragimni bolalarga bag‘ishlayman” (1969) kitobida axloqiy tarbiyaning mehr, mehnat va tabiatga muhabbat orqali amalga oshishini ko‘rsatgan. U bolaning qalbida yaxshilikka moyillikni erta yoshdan uyg‘otish, uni go‘zallikni his qilishga o‘rgatish zarurligini ta’kidlagan [15]. Sukhomlinskiy qarashlari oilada ishlatiladigan amaliy faoliyat va suhbat metodlarini asoslashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

I. G. Pestalozzi “Lienhard va Gertruda” (1781–1787) asarida oilaviy muhitning bolaning axloqiy rivojlanishidagi rolini badiiy shaklda ko‘rsatgan. Muallif ona mehri, oilaviy muhabbat va mehnatning tarbiyadagi o‘rnini ta’kidlab, bolaning axloqiy shakllanishi bevosita oila hayoti bilan bog‘liq ekanini asoslagan [16].

D. Tadqiqot bo‘shlig‘i

Yuqoridagi manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning oilaviy tarbiyada uyg‘unlashuvi nazariy jihatdan yaxshi asoslangan. Biroq ko‘pgina tadqiqotlar yo tarixiy-nazariy xarakterga ega, yo maktab tarbiyasiga yo‘naltirilgan. Oila sharoitida qo‘llanadigan metodlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida izchil tizim sifatida birlashtirgan, ularni bolaning yoshi va kundalik hayoti bilan bog‘laydigan ishlar kam uchraydi. Shu sababli mazkur maqola oilaviy tarbiya metodlarini tizimli ko‘rib chiqish va ularning pedagogik asoslarini ko‘rsatishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot nazariy-analitik xarakterga ega bo‘lib, uning asosiy manbasi pedagogik, psixologik va me’yoriy-huquqiy hujjatlardir. Manbalarni tanlashda ularning mavzuga bevosita aloqadorligi, mualliflarning ilmiy obro‘si va nashr vaqti hisobga olindi. Tarixiy manbalar matnda o‘z davri kontekstida talqin qilindi, zamonaviy manbalar esa ularning bugungi oilaviy tarbiya amaliyotiga tatbiq etilishi uchun tahlil qilindi.

Qiyosiy tahlil orqali milliy va umuminsoniy qadriyatlarning oilaviy tarbiyada o‘xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Umumlashtirish usuli yordamida turli metodlar bo‘yicha tavsiyalar bir tizimga keltirildi. Modellashtirish usuli esa kundalik oilaviy vaziyatlarni rolli sahna ko‘rinishida tasavvur qilish va ularning tarbiyaviy oqibatlarini tahlil qilish uchun qo‘llanildi.

Tahlil jarayonida mahalliy sharoit ham hisobga olindi: O‘zbekiston oilalarining an’anaviy tuzilishi, katta oila a’zolarining roli, qo‘shni va mahalla institutining ahamiyati. Shuningdek, tadqiqotning maqsadi empirik umumlashmalar qilish emas, balki nazariy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish ekanini ta’kidlash lozim. Bu yondashuv kelgusida tajriba-sinov ishlari uchun metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

E. Psixologik-pedagogik yondashuvlar

Oilaviy tarbiyaning psixologik asoslari bo‘yicha ham muhim qarashlar mavjud. L. S. Vygotskiy bolaning yuqori psixik funksiyalari ijtimoiy munosabatlar jarayonida shakllanishini ko‘rsatgan. Uning “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi bolaning kattalar yordamida bajara oladigan vazifalari bilan mustaqil bajara oladigan vazifalari o‘rtasidagi farqni izohlaydi [17]. Bu nazariya ota-onaning bolaga ko‘rsatadigan yo‘naltiruvchi yordami muhimligini asoslaydi: avval birgalikda bajarish, keyin asta-sekin mustaqillikka o‘tkazish tarbiyaviy jarayonning tabiiy bosqichidir.

E. Erikson shaxs rivojlanishini ketma-ket psixososial bosqichlar orqali tavsiflagan. Uning fikricha, erta bolalik davrida bolada ishonch yoki ishonchsizlik tuyg‘usi shakllanadi, maktab yoshida esa mehnat va tashabbus, o‘smirlik davrida esa o‘z-o‘zini anglash masalalari muhim bo‘ladi [18]. Erikson qarashlari oilaviy tarbiyada bolaning yoshiga mos ehtiyojlarni hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi va mazkur maqoladagi bosqichma-bosqich yondashuvni psixologik jihatdan asoslashga yordam beradi.

U. Bronfenbrenner bolaning rivojlanishini ekologik tizimlar orqali tahlil qilgan: oila, maktab, mahalla va katta ijtimoiy muhit bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq holda bolaga ta’sir qiladi [19]. Uning modeli oilaviy tarbiyani alohida olingan xonadon ichidagi jarayon emas, balki mahalla, ta’lim muassasasi va jamiyat bilan birga-

likda ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, milliy qadriyatlarni oilada singdirish mahalla an’analari va maktab talablari bilan uyg‘unlashtirilganda eng yuqori samara beradi.

Ko‘rib chiqilgan psixologik-pedagogik nazariyalar bir-birini inkor etmaydi, balki to‘ldiradi. Vygotskiy kattalar yordamining ahamiyatini, Erikson rivojlanish bosqichlarining xususiyatini, Bronfenbrenner esa muhitning kengligini ko‘rsatadi. Shu uch yondashuv birgalikda oilaviy tarbiya metodlarini bolaning yoshi, ehtiyoji va ijtimoiy muhiti bilan bog‘lab tahlil qilish imkonini beradi.

Komenskiy “Buyuk didaktika” (1657) asarida oilani bolaning birinchi maktabi deb atab, ona qo‘ynida bolaning dastlabki tushunchalari, odatlari va xulq-atvori shakllanishini ta’kidlagan [20]. Uning g‘oyasi tarbiyani bola tabiatiga mos ravishda tashkil etish, tabiiylik va izchillik tamoyillariga asoslanadi. Bu tamoyillar oilaviy tarbiya metodlarini tanlashda muhim mezon bo‘lib xizmat qiladi.

Abu Nasr Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida jamiyatning asosiy hujayrasi sifatida oilani ko‘rsatib, uning a’zolari o‘zaro yaxshi munosabat, bir-biriga yordam va muayyan burchlarni bajarish orqali fozil jamiyat shakllanishiga xizmat qilishini ta’kidlagan [21]. Forobiy qarashlari bo‘yicha inson kamolotga faqat jamoa ichida erishadi, oila esa bu jamoaning birinchi va eng muhim shaklidir. Shu nuqtai nazardan, oilada shakllanadigan axloqiy fazilatlar kelajakdagi ijtimoiy hayotning poydevori hisoblanadi.

Asosiy qism.

1. Oilaviy tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘rni

Milliy qadriyatlar xalqning tarixiy tajribasi, madaniyati, urf-odatlari, an’analari va ma’naviy merosini o‘zida mujassam etadi. Oilada milliy qadriyatlarni bolalarga singdirish ularning o‘z xalqining tarixi va madaniyatiga hurmat bilan qarashiga yordam beradi. Oilada shakllanadigan asosiy fazilatlar: xushmuomalalik, mehnatsevarlik, halollik, odob-axloq, hurmat va mas’uliyatdir.

Masalan, bolaga kattalar bilan salomlashishni, ota-onaga yordam berishni, mehmonni hurmat qilishni, oila a’zolariga mehribon munosabatda bo‘lishni o‘rgatish orqali milliy tarbiya tamoyillari kundalik hayotda namoyon etiladi. Navro‘z bayrami, oilaviy an’analar, xalq ertaklari, maqollar va hikmatli so‘zlardan foydalanish ham bolalarning milliy o‘zligini anglashiga yordam beradi.

Umuminsoniy qadriyatlar esa insonning millati, tili va ijtimoiy kelib chiqishidan qat’i nazar, barcha insonlar uchun muhim bo‘lgan ma’naviy tamoyillardir. Insonparvarlik, adolat, tinchlik, do‘stlik, halollik va bag‘rikenglik shular jumlasidandir.

Oilada milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish orqali bolalarda o‘z xalqiga hurmat bilan birga boshqa xalqlarning madaniyati va an’analariga nisbatan ham hurmat shakllantiriladi. Bu esa bolalarning ijtimoiy munosabatlarda faol, bag‘rikeng va mas’uliyatli bo‘lishiga zamin yaratadi.

Oilada milliy va umuminsoniy qadriyatlar ota-onaning turli rollari orqali ham namoyon bo‘ladi. Ota bolaga mas’uliyat, qat’iyat va oila uchun javobgarlik namunasini ko‘rsatsa, ona mehr, sabr, mehmondo‘stlik va uy-ro‘zg‘orga g‘amxo‘rlik bilan bog‘liq fazilatlarni o‘rgatadi. Aka-opa va oilaning katta a’zolari kichiklarga g‘amxo‘rlik qilish, o‘zaro hurmat va kelishuvni namoyish etish orqali tarbiyaning ijtimoiy jihatini kuchaytiradi. Shu tariqa tarbiya bir kishining zimmasida emas, butun oila tizimining birgalikdagi faoliyati sifatida amalga oshadi.

Oilaviy tarbiyaning asosiy tamoyillari.

Izchillik tamoyili. Tarbiyada talablar va baholash mezonlari barqaror bo‘lishi kerak. Bugun ruxsat etilgan xatti-harakat ertaga taqiqlansa, bola qoidaning mohiyatini emas, ota-onaning kayfiyatini tushunishga o‘rganadi. Izchillik bolada ishonch va xavfsizlik hissini shakllantiradi.

Mehr va talab uyg‘unligi tamoyili. Bola mehr bilan o‘raligan, lekin chegaralari aniq bo‘lgan muhitda rivojlanganda eng yaxshi natijaga erishadi. Haddan tashqari qattiqqo‘llik ham, haddan tashqari erkinlik ham bolaning ruhiy muvozanatiga salbiy ta’sir qiladi. Shu sababli mehr va talab bir-biriga qarama-qarshi emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi omillar sifatida qaralishi lozim.

Individual yondashuv tamoyili. Har bir bola o‘ziga xos temperamentga, qiziqishlarga va tez yoki sekin rivojlanish sur’atiga ega. Bir bolaga ta’sir qilgan usul ikkinchisida natija bermasligi mumkin. Ota-ona bolaning xususiyatlarini kuzatib, metodlarni shunga mos o‘zgartira olishi muhim.

Milliylik va umuminsoniylik uyg‘unligi tamoyili. Tarbiya bolani o‘z xalqining an’analari bilan tanishtirish bilan birga, uni boshqa xalqlar madaniyatiga hurmat bilan qarashga ham o‘rgatishi kerak. Bu tamoyil bolani ikki xil ziddiyat orasida qolib ketishdan saqlaydi va uning ma’naviy yaxlitligini ta’minlaydi.

Misol va amal birligi tamoyili. Bolaga o‘rgatilayotgan qadriyat ota-onaning kundalik xatti-harakatida tasdiqlanishi shart. Ushbu tamoyil oilaviy tarbiyaning eng ishonchli va eng qiyin tamoyili bo‘lib, uni amalga oshirish har bir ota-onadan doimiy o‘z-o‘zini nazorat qilishni talab etadi.

2. Bolalarning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirishning pedagogik asoslari

Ma’naviy-axloqiy tarbiya – bolalarda yaxshi xulq-atvor, ijobiy munosabat, axloqiy tushunchalar va insoniy fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan uzluksiz pedagogik jarayondir.

Ushbu jarayonda quyidagi fazilatlarni rivojlantirish muhim hisoblanadi:

Halollik va rostgo‘ylik – bolani haqiqatni aytishga, o‘z xatti-harakatlari uchun javob berishga o‘rgatish.

Mehr-oqibat – yaqinlariga, do‘stlariga va yordamga muhtoj insonlarga g‘amxo‘rlik ko‘rsatish.

Hurmat va odob – ota-ona, ustozlar, tengdoshlar va boshqa insonlar bilan odobli munosabatda bo‘lish.

Mehnatsevarlik – kundalik vazifalarni bajarish, tartib-intizomga rioya qilish va mehnatni qadrlash.

Mehnatsevarlik kattalar uchun oddiy tushuncha bo‘lsa-da, bola uchun u o‘z kuchini sinab ko‘rish va natijani ko‘rish imkonidir. Shu sababli kichik mehnat topshiriqlari bolaning hissiy qoniqish manbai bo‘lishi mumkin. Mehnatni majburiy qiladigan ishtiyoqsiz muhit esa bola uchun zerikarli va bezovta qiluvchi tajribaga aylanadi.

Vatanparvarlik – ona Vatan, uning tarixi, tili, madaniyati va tabiatiga hurmat bilan qarash.

Adabiyotlar tahlilining yakunida yana bir jihatni qayd etish lozim: mavjud manbalarda oila, mahalla va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir ko‘pincha alohida-alohida tahlil qilingan. Bolaning rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarning birgalikdagi tizimi, ayniqsa, O‘zbekiston sharoitida, yetarli darajada yoritilmagan. Shu sababli mazkur maqolada oila tarbiyasi ta’lim muassasasi va mahalla bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqilishi tadqiqotning muhim yo‘nalishi sifatida belgilandi.

F. Oila va ta’lim muassasasi hamkorligi masalasi

Oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti hamkorligi masalasi bo‘yicha pedagogik adabiyotlarda ko‘plab tavsiyalar uchraydi. Ular asosan ota-onalar yig‘ilishlarini samarali tashkil etish, bolaning rivojlanishi haqida o‘zaro axborot almashish va umumiy tarbiyaviy talablarni ishlab chiqish masalalariga qaratilgan. Shu bilan birga, hamkorlikning maqsadi ko‘pincha ota-onani tarbiyachi ko‘magiga jalb etish sifatida talqin qilinadi, bu esa tenglik asosidagi munosabatni yetarli darajada ochib bermaydi.

Bizning fikrimizcha, to‘g‘ri yondashuvda oila va muassasa bolaning ikki asosiy tarbiyachisi sifatida teng huquqli sherik bo‘lishi kerak. Har bir tomon bolaning turli muhitdagi xatti-harakatlarini kuzatadi, bu kuzatuvlar birlashtirilganda bolaning haqiqiy ehtiyojlari aniqroq ko‘rinadi. Shuning uchun hamkorlik bir martalik tadbirlar bilan emas, balki muntazam aloqa va o‘zaro fikr almashish tizimi bilan ta’minlanishi lozim.

Mas’uliyat – berilgan topshiriqlarni bajarish va o‘z xatti-harakatlarining oqibatini tushunish.

Bag‘rikenglik – boshqa insonlarning fikri, qobiliyati va o‘ziga xos xususiyatlarini hurmat qilish.

Yuqorida sanab o‘tilgan fazilatlar alohida-alohida emas, balki bir-biri bilan bog‘liq holda rivojlanadi. Halollik rostgo‘ylikka, rostgo‘ylik esa mas’uliyatga tayanadi; mehr-oqibat bag‘rikenglik bilan, hurmat esa odob bilan uzviy bog‘liq. Shu sababli tarbiyada bitta fazilatni boshqalardan ajratib rivojlantirishga urinish kamroq samara beradi. Ota-ona bolaning bir fazilatini mustahkamlar ekan, uning boshqa fazilatlari bilan qanday bog‘lanishini ham e’tiborda tutishi kerak.

Mazkur fazilatlarni shakllantirishda bolaning yoshi, individual xususiyatlari va rivojlanish darajasini hisobga olish lozim. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mavhum tushunchalardan ko‘ra hayotiy misollar, o‘yinlar va amaliy faoliyat samaraliroq hisoblanadi.

Har bir fazilatning oilada namoyon bo‘lish shakli kundalik hayotda aniq ko‘rinadi. Rostgo‘ylik bolaning o‘z xatosini aytishida, uni yashirmasligida sinaladi; mehr-oqibat esa bemorga stakan suv olib berish yoki xafa bo‘lgan singlisini yupatish kabi oddiy harakatlarda namoyon bo‘ladi. Mehnatsevarlik uy yumushlariga qiziqishda, hurmat esa kattalar bilan muomalada ko‘rinadi. Vatanparvarlik esa milliy bayramlarda,

xalq qo‘shiqlarini tinglashda, ona tilini qadrlashda shakllanadi. Shu sababli ota-ona har bir fazilatni nazariy tushuntirish bilan emas, balki uni hayotiy vaziyatlarda ko‘rsatish orqali o‘rgatishi samaraliroq bo‘ladi.

3. Oilaviy tarbiyada foydalaniladigan metodlar

Oilada ma’naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirish uchun bir-birini to‘ldiruvchi turli pedagogik metodlardan foydalanish mumkin.

Tarbiyaviy metodlarni tanlashda ularning bolaning yoshiga mosligi, oilaning ijtimoiy-madaniy sharoiti va ota-onaning imkoniyatlari asosiy mezon sifatida qaraladi. Hamma metodlar hamma holatda bir xil samara bermaydi. Masalan, katta yoshdagi o‘smirga ertak orqali murojaat qilish kam ta’sir ko‘rsatishi mumkin, aksincha, munozara va mustaqil fikrlashga asoslangan usullar esa unda katta qiziqish uyg‘otadi. Shuning uchun metodlarni tanlash ham tarbiyaning ajralmas qismi bo‘lib, uni izchil va moslashuvchan tarzda amalga oshirish zarur.

Shaxsiy namuna metodi. Bola ota-onaning xatti-harakatlarini kuzatadi va ko‘pincha ularga taqlid qiladi. Oilada ota-ona farzandlarga namuna oynasidekdir. Muomala madaniyatida, kiyinish madaniyatida, odob-axloq madaniyatida farzandlar ota-onasiga qarab o‘sib-ulg‘ayadilar. Ota-onaning rostgo‘yligi, kattalarga hurmati, mehnatsevarligi va mehribonligi bola uchun amaliy tarbiya namunasidir. Shu sababli kattalarning so‘zi va amali bir-biriga mos bo‘lishi zarur. Agar ota-ona o‘zaro xushmuomala, mehnatsevar va halol bo‘lsa, farzand ham tabiiy ravishda shu sifatlarni o‘zlashtiradi. Chunki farzandlar kattalar izidan yurishadi, “Qush uyasida ko‘rganini qiladi” degan maqol bejizga aytilmagan.

Shaxsiy namuna metodining samaradorligi uning izchilligiga bog‘liq. Ota-ona bolaga bir narsani o‘rgatib, o‘zi boshqacha harakat qilsa, bola ikki xil xabarni qabul qiladi va ko‘pincha kuzatgan xatti-harakatini tanlaydi. Shu sababli oilada kattalarning so‘zi bilan amali o‘rtasidagi nomuvofiqlikni bartaraf etish tarbiyaning birinchi shartidir. Ota-ona o‘z xatolarini bolaga yashirmasdan tan olib, to‘g‘ri xulosa chiqarishni ko‘rsatsa, bu ham katta tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Shaxsiy namuna metodini qo‘llashda ota-onaning mukammal bo‘lishi shart emasligini ham ta’kidlash lozim. Muhimi, ota-ona o‘z kamchiligini bolaga yashirmasdan, uni tuzatishga harakat qilayotganini ko‘rsatishi, o‘zining xatosini kechirim so‘rash bilan tan olishi mumkin. Bu bolada halollik va o‘z xatosini qabul qilish fazilatini shakllantiradi.

Suhbat va tushuntirish metodi. Ota-onalar bolalar bilan yaxshi va yomon xatti-harakatlar, do‘stlik, halollik, hurmat va mehribonlik haqida muntazam suhbatlashishlari lozim. Suhbat bolaga tushunarli, qisqa va hayotiy misollarga asoslangan bo‘lishi kerak.

Suhbat metodi bolaning yoshiga qarab turlicha tashkil etilishi kerak. Maktabgacha yoshdagi bola uchun suhbat qisqa, hissiy va kundalik voqealarga bog‘langan bo‘lishi lozim; kattaroq bola bilan esa sabab va oqibat, to‘g‘ri va noto‘g‘ri harakatlar haqida fikr almashish mumkin. Suhbatda ota-onaning asosiy vazifasi bolani tinglash, uning fikrini hurmat qilish va savollariga sabr bilan javob berishdir. Bola o‘z xatosini erkin gapira olgan oilada tarbiyaviy muloqot ishonch asosida davom etadi.

Xalq og‘zaki ijodidan foydalanish. Ertaklar, maqollar, topishmoqlar va hikmatli so‘zlar bolalarning axloqiy tasavvurlarini boyitadi. Masalan, ertak qahramonlarining xatti-harakatlarini muhokama qilish orqali bolaga yaxshilik, rostgo‘ylik va adolatning ahamiyati tushuntiriladi. Bunga misol qilib, Alisher Navoiy bobomizning “Hayrat ul-abror” asaridagi “Sher va Durroj” hikoyasini keltirish mumkin: u yoshlar va kelajak avlod uchun bir tarbiya darsi bo‘lib kelmoqda. Alisher Navoiy sher va durroj obrazi orqali majoziy ma’nolarni ifodalashni maqsad qilgani har birimizga ma’lum. Ushbu hayvonlar obrazida butun insoniyatning nuqsoni ifodalanishi bejiz emas. Majoz orqali insonning xarakterini tasvirlash g‘oyalari Alisher Navoiy ijodidan ham o‘rin egallagan.

Xalq og‘zaki ijodi tarbiyada mazmun va shakl birligini ta’minlaydi. Ertakdagi yaxshi va yomon qahramonlarning xatti-harakatlarini muhokama qilish bolaning axloqiy baholash qobiliyatini rivojlantiradi. Maqollar esa qisqa va esda qolarli shaklda hayotiy xulosalarni beradi, masalan, mehnatning qadri yoki so‘zning mas’uliyati haqida. Hikmatli so‘zlarni bolaning kundalik hayotidagi vaziyatlar bilan bog‘lab qo‘llash ularning amaliy ma’nosini ochib beradi, bu esa xalq pedagogikasining eng qimmatli jihatlaridan biridir.

O‘yin metodi. Rolli va didaktik o‘yinlar orqali bolalarda hamkorlik, navbat kutish, o‘zaro yordam,

nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish va boshqalarning fikrini tinglash ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

O‘yin orqali tarbiyada bola bilan birga kattalar ham o‘rganadi. Rolli o‘yinda bola turli ijtimoiy vazifalarni sinab ko‘radi: do‘kon sotuvchisi, shifokor yoki mehmon bo‘lib, o‘zaro munosabat qoidalarini amalda qo‘llaydi. Didaktik o‘yinlarda esa ota-ona g‘alaba va mag‘lubiyatni qabul qilishni, navbatni kutishni va jamoada ishlashni o‘rgatadi. Bunday o‘yinlar bolaning hissiy intellektini ham rivojlantiradi, chunki u boshqa kishining his-tuyg‘ularini tushunishni o‘rganadi.

O‘yin metodini qo‘llashda ota-ona o‘yinning qoidalariga rioya qilishni, lekin g‘alabani majburiy qilmasligini hisobga olishi lozim. Agar ota-ona har doim yutib chiqsa yoki bola har doim yutqazsa, o‘yin tarbiyaviy vazifasini bajarmaydi. Shu sababli o‘yinda adolatli qoidalar va bolaning yoshiga mos raqobat muhim ahamiyatga ega.

Amaliy faoliyat metodi. Bolani o‘yinchoqlarini yig‘ishtirish, dasturxon tayyorlashda ko‘maklashish, gullarga suv quyish va oila a’zolariga yordam berish kabi ishlarga jalb etish orqali mehnatsevarlik va mas’uliyat tarbiyalanadi.

Amaliy faoliyat bolaga mehnatning qadrini his qildiradi. Oddiy uy yumushlari, masalan, sabzavotga suv berish, ovqatni tayyorlashda yordam berish yoki kichik buyumlarni joyiga qo‘yish, bolaga o‘z hissasi oila uchun muhimligini anglatadi. Ota-ona bu faoliyatni majburiyat emas, balki birgalikdagi ish sifatida tashkil etsa, bolada ichki motivatsiya shakllanadi. Shu bois amaliy faoliyat bolaning yoshiga va qobiliyatiga mos bo‘lishi, uning muvaffaqiyatlari esa e’tirof etilishi kerak.

Amaliy faoliyatni tashkil etishda bolaga keraksiz yoki xavfli ishlarni berishdan saqlanish kerak. Bola uchun ishning murakkabligi asta-sekin oshirilib, har bir muvaffaqiyatli topshiriq uchun e’tirof berilishi lozim. Bunday yondashuv bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi va mehnatga bo‘lgan ijobiy munosabatini shakllantiradi.

Rag‘batlantirish metodi. Bolaning ijobiy xatti-harakatlarini samimiy maqtov va e’tirof bilan qo‘llabquvvatlash unda yaxshi odatlarni mustahkamlashga yordam beradi. Bunda bolaning faqat natijasi emas, balki harakati va intilishi ham qadrlanishi kerak.

Rag‘batlantirishda muhim jihat shundaki, u bolaning xatti-harakatiga aniq bog‘langan bo‘lishi kerak. “Juda yaxshi” kabi umumiy maqtov o‘rniga, masalan, “Sen bugun akangga o‘z navbatingdan oldin joy berding, bu juda yaxshi ish bo‘ldi”, deb izohlash bolaga qaysi xatti-harakat qadrlanayotganini tushuntiradi. Shu bilan birga, moddiy mukofotga haddan tashqari tayanish bolada ichki qadriyatlarni emas, tashqi ragbatni ustun qo‘yishi mumkinligi e’tiborga olinishi lozim.

Rag‘batlantirish va jazo masalasida tarbiyachilar orasida turlicha qarashlar mavjud. Bu tadqiqotda jazodan ko‘ra tushuntirish, oqibatni anglatish va to‘g‘ri harakat yo‘lini ko‘rsatish ustuvor deb hisoblanadi. Agar jazo zarur bo‘lsa ham, u bolaning qadr-qimmatiga zarar yetkazmasligi, xatoning mohiyatiga mos bo‘lishi va oldindan tushuntirilgan bo‘lishi kerak.

4. Oilaviy tarbiyani bosqichma-bosqich tashkil etish

Oilaviy tarbiya izchil va maqsadga yo‘naltirilgan holda tashkil etilganda samarali bo‘ladi. Uni quyidagi bosqichlarda amalga oshirish mumkin.

Birinchi bosqich – axloqiy tushunchalarni shakllantirish. Bu bosqichda bolaga odob, halollik, mehribonlik, hurmat va mas’uliyat tushunchalari sodda misollar yordamida tushuntiriladi.

Axloqiy tushunchalarni shakllantirish bosqichida asosiy e’tibor so‘zlarning ma’nosini hayotiy misollar bilan bog‘lashga qaratiladi. Masalan, “mehr” tushunchasini bolaga tushuntirishda, kasal bo‘lgan onasiga suv olib berishi yoki boshqa bolaga o‘z o‘yinchog‘ini bergan vaziyatlarni eslatish samarali bo‘ladi. Bu bosqichda abstrakt ta’riflardan ko‘ra his-tuyg‘ularga murojaat qilish muhim, chunki kichik yoshdagi bola avval hissiyot orqali, keyin esa tushuncha orqali o‘rganadi.

Bu bosqichning yana bir muhim jihati shundaki, axloqiy tushunchalar bolaga to‘g‘ridan-to‘g‘ri “buyruq” sifatida emas, balki bolaning o‘zi kashf etadigan xulosa sifatida berilishi kerak. Masalan, bolaga “yolg‘on gapirma” deyish o‘rniga, yolg‘onning ustidan chiqqanda ro‘y beradigan oqibatlarni birga ko‘rib chiqish bolaning fikrlashini faollashtiradi.

Ikkinchi bosqich – ijobiy namuna ko‘rsatish. Ota-ona o‘zining kundalik xatti-harakatlari orqali bolaga yaxshi muomala, adolatli munosabat va mas’uliyatli bo‘lishni namoyon etadi.

Uchinchi bosqich – amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish. Bola oilaviy yumushlarda qatnashadi, tengdoshlari bilan o‘ynaydi, boshqalarga yordam beradi va o‘z xatti-harakatlarini boshqarishni o‘rganadi.

Amaliy ko‘nikmalar bosqichida bola oilaviy yumushlar orqali o‘z vaqtini, buyumlarini va o‘z harakatlarini boshqarishni o‘rganadi. Bu bosqichda ota-ona bolaga topshiriq berganda, uning bajarilishini nazorat qilishdan ko‘ra, jarayonni birga boshdan kechirish va natijani birgalikda baholash afzal. Shunda bola muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqmaydi va mustaqillik ko‘nikmasini egallaydi.

To‘rtinchi bosqich – mustahkamlash va kuzatish. Ota-onalar bolaning xulq-atvoridagi ijobiy o‘zgarishlarni kuzatib, zarur hollarda unga muloyim tavsiyalar beradilar. Bolaning xatolari esa haqoratlash yoki qo‘rqitish orqali emas, tushuntirish va to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatish orqali tuzatiladi.

Bosqichlarning ketma-ketligi qat’iy chiziqli bo‘lishi shart emas. Amalda ota-ona bir vaqtning o‘zida bir nechta bosqichning elementlarini qo‘llashi mumkin: masalan, bola bilan suhbat qilib turib, uni amaliy topshiriqqa jalb etish va shu bilan birga shaxsiy namunani ko‘rsatish. Muhimi, har bir bosqichda bolaning yoshi, individual xususiyatlari va oiladagi vaziyat hisobga olinishi hamda bosqichlar orasidagi uzviylik saqlanishidir.

5. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni amaliyotga tatbiq etish

Oilaviy tarbiya samaradorligini oshirish uchun kundalik hayotga mos tarbiyaviy mashg‘ulotlarni tashkil etish maqsadga muvofiq. Masalan, farzandlar tarbiyasida muhim rol o‘ynaydigan dolzarb muammoni oila a’zolari bilan birgalikda rolli o‘yinlarda ijro qilib ko‘rish mumkin. Quyida ikki xil oila misolini ko‘rib chiqamiz.

Ikki oila misolini tahlil qilish jarayonida shuni ko‘rish mumkinki, tarbiyaning samaradorligi ota-onaning moddiy imkoniyatlaridan ko‘ra, ularning bolaga nisbatan e’tiborli va izchil munosabatiga bog‘liq. Oilada bir xil daromad darajasiga ega bo‘lgan ikki xonadon ham turli tarbiyaviy natijaga erishishi mumkin, chunki ulardan biri kundalik muloqotni tashkil etsa, ikkinchisi esa bu jarayonni e’tiborsiz qoldiradi. Shu sababli tarbiya samaradorligini oshirish uchun, avvalo, oiladagi muloqot madaniyatini yaxshilash zarur.

Birinchi oila misolida: dasturxon atrofida yig‘ildik, nonushta qilyapmiz. Men universitetning 1-kurs magistrantiman, singlim hali ancha kichkina, telefonda o‘yin o‘ynayapti, dadam kino tomosha qilyapti, oyijonim esa Instagramda videolarni kuzatyaptilar. Men esa nonushta qilib, qornim to‘yganini ham, to‘ymaganini ham bilmay, fotiha o‘qib, o‘qishim tomon otlandim.

Ikkinchi oila misolida: ertalabdan oila davrasida nonushta qilish uchun yig‘ildik. Oyijonim choy quyib, nonlarni sindirib berdilar, dadam o‘qishlarim qanday davom etayotgani haqida qiziqdilar va menga ibratli maqollar aytib, o‘z gaplarini tasdiqlab qo‘ydilar. Singlim hali yosh bo‘lishiga qaramay, erta turishga odatlangan, onamga uy yumushlarida yordam beradi. Qisqa va mazmunli nonushtamizdan so‘ng dadamiz duo-fotiha qildilar va men o‘qishga otlandim.

Bunday faoliyatlarda bolani majburlashdan ko‘ra, uning qiziqishini uyg‘otish, mustaqil fikrini tinglash va ijobiy xatti-harakatlarini rag‘batlantirish muhimdir.

Xo‘sh, bu ikki xil oila, ikki xil muhitda tarbiyalangan yosh avlod ertaga qanday insonlar bo‘lib voyaga yetadi? Har xil oiladagi insonlar oila muhitiga qarab o‘sib-ulg‘ayadilar. “Nimani eksang, shuni o‘rasan” degan ibratli maqol buning ayni isbotidir. Oilada dasturxon odobining muqaddasligi, oila a’zolarining bir-birlariga bo‘lgan mehr-oqibati, insoniylik qadr-qimmati va tabiiy ne’matlarimizga shukur qilish darkor.

Yuqoridagi ikki oila misolini pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilsak, ularning farqi faqat moddiy sharoitda emas, balki kundalik muloqot madaniyatida ko‘rinadi. Birinchi oilada har bir a’zo o‘z holicha band bo‘lib, bola ota-onasining e’tiborini sezmaydi; ikkinchi oilada esa nonushta birgalikdagi ma’naviy-muloqot maydoniga aylangan. Bu yerda dasturxon odobi, kattalarga hurmat va o‘zaro g‘amxo‘rlik bola uchun tabiiy tarbiya muhitini yaratadi. Shuning uchun oilaviy tarbiyada vaqtni birgalikda o‘tkazish va kundalik ritualarni saqlash muhim tarbiyaviy omil hisoblanadi.

1-JADVAL. Tarbiyaviy vaziyatlar va tavsiya etilgan yondashuvlar

Vaziyat	Tavsiya etilgan yondashuv	Asosiy fazilat
Bola yolg‘on gapirdi	Yolg‘onning sababini so‘rash, haqiqatni aytganda kechirim berilishini ko‘rsatish	Rostgo‘ylik
Bola do‘stiga xafa bo‘ldi	Hissiyotni tan olish, ikki tomon nuqtai nazarini birga ko‘rib chiqish	Mehr-oqibat, bag‘rikenglik
Bola uy yumushidan qochdi	Yumushni bolaning yoshiga mos qilib berish, birgalikda bajarish	Mehnatsevarlik, mas’uliyat
Bola kattaga beadablik qildi	Xatoni shu paytda muloyim tuzatish, to‘g‘ri so‘zni namuna qilib ko‘rsatish	Hurmat va odob
Bola xalq ertagidagi qahramonga qiziqdi	Qahramonning xatti-harakatini birgalikda muhokama qilish	Adolat, vatanparvarlik

Eslatma: jadvaldagi yondashuvlar namunaviy bo‘lib, har bir bolaning yoshi va individual xususiyatlariga moslashtiriladi.

6. Ota-onalar va ta’lim muassasasi hamkorligi

Bolalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi faqat oilaning vazifasi bo‘lib qolmasdan, maktabgacha ta’lim tashkiloti, maktab va oliy ta’lim bilan hamkorlikda amalga oshirilishi lozim. Oila va pedagoglar tarbiyaviy maqsadlar, talablar va yondashuvlar borasida hamjihatlikka erishsalar, bolada shakllanayotgan ijobiy fazilatlar mustahkamlanadi.

Hamkorlik doirasida ota-onalar yig‘ilishlari, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, oilaviy kitobxonlik mashg‘ulotlari, milliy bayramlar va ijodiy uchrashuvlar tashkil etilishi mumkin. Pedagoglar ota-onalarga bolaning yosh xususiyatlari, xulq-atvori va tarbiyaviy ehtiyojlari haqida tavsiyalar berishlari maqsadga muvofiq.

Ota-onalar va pedagoglar hamkorligining muhim sharti — bolaga nisbatan talablarning muvofiqligidir. Agar oilada bir xil xatti-harakat rag‘batlansa, maktabgacha ta’lim muassasasida esa qoralansa, bola qaysi qoidaga amal qilish kerakligini tushunmay qoladi. Shu bois yil davomida o‘tkaziladigan ota-onalar yig‘ilishlarida tarbiyaviy maqsadlar va asosiy talablar birgalikda muhokama qilinishi, har bir tomonning kuzatuvlari esa bir-biriga yetkazilishi lozim. Bu hamkorlik bolaning turli muhitlarda o‘zini bir xil qadriyatlar asosida tutishiga yordam beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilari ota-onalar bilan muntazam aloqada bo‘lib, bolaning uyda va bog‘chada kuzatilgan xatti-harakatlari haqida ma’lumot almashishlari foydali. Bu ma’lumot tarbiyachiga bolaning oilaviy tajribasini tushunishga, ota-onaga esa bolaning jamoadagi o‘rnini ko‘rishga imkon beradi. Shuningdek, milliy bayramlar, oilaviy ijodiy tanlovlar va kitobxonlik kechalari hamkorlikni mustahkamlaydi va bolaning qadriyatlarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Mahalla institutining oilaviy tarbiyadagi o‘rni ham alohida e’tiborga loyiq. An’anaviy o‘zbek mahallasi qo‘shnilar o‘rtasidagi hurmat, yordam va nazorat orqali bolaning axloqiy tarbiyasiga ta’sir ko‘rsatgan. Bugungi kunda ham mahalla faollari, oqsoqollar va ota-onalar bolalarning odobi, mehnatsevarligi va o‘zaro munosabatiga e’tibor berib, tarbiyaning ijtimoiy kafolatini yaratishi mumkin. Oila mahalla bilan hamkorlikda ishlaganda, bolaning ma’naviy muhiti kengroq va barqarorroq bo‘ladi.

Pedagogik jihatdan qaraganda, ota-onalar va muassasa o‘rtasidagi hamkorlikning eng samarali shakli bir tomonlama axborot berish emas, balki o‘zaro tinglash va birgalikda qaror qabul qilishdir. Ota-onaning fikri tarbiyachi uchun bolani chuqurroq tushunish manbai bo‘lishi, tarbiyachining tavsiyasi esa ota-onaga yangi usullarni sinab ko‘rish imkonini berishi kerak. Bunday tenglik asosidagi munosabat tarbiyaviy ishning ishonchliligini oshiradi.

Bunda bolaning shaxsiy xususiyatlarini hurmat qilish, uning qadr-qimmatini saqlash va tarbiya jarayonida zo‘ravonlikka yo‘l qo‘ymaslik asosiy tamoyillar sifatida qaralishi kerak.

7. Tadqiqot natijalari va muhokama

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, oilaviy tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlarni birgalikda singdirish uchun uchta asosiy shart muhimdir. Birinchisi, ota-onaning qadriyatlarga sodiqligi va uni o‘z xatti-harakati bilan tasdiqlashi. Ikkinchisi, tarbiya metodlarining bolaning yoshi va individual xususiyatlariga moslashtirilishi. Uchinchisi, oila va ta’lim muassasasi o‘rtasida qadriyatlar bo‘yicha birlik ta’minlanishi. Ushbu shartlar bajarilmasa, hatto yaxshi tanlangan metodlar ham kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Muhokama jarayonida shuni ta’kidlash lozimki, milliy qadriyatlarni himoya qilish umuminsoniy qadriyatlarni rad etish degani emas. Aksincha, milliy tarbiya bolani o‘z xalqining madaniy kodi bilan tanishtiradi, umuminsoniy tarbiya esa uni boshqa xalqlar bilan muloqotga tayyorlaydi. Ikkalasi o‘rtasidagi muvozanat oilada hurmat, tinglash va muhokama madaniyati orqali ta’minlanadi.

Shuningdek, bugungi raqamli davrda oilaviy tarbiyaning yangi xavf va imkoniyatlari paydo bo‘lmoqda. Bola axborot muhitida turli qadriyatlar bilan to‘qnashadi, shu sababli ota-onaning vazifasi uni taqiqlash emas, balki tanqidiy tahlilga o‘rgatishdir. Milliy ertak va maqollarni muhokama qilish, ularni bugungi vaziyatlar bilan solishtirish bolada qadriyatlarni ongli tanlash ko‘nikmasini shakllantiradi.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, u nazariy tahlil va modellashtirishga asoslangan bo‘lib, metodlarning amaliy samaradorligi empirik sinovdan o‘tkazilmagan. Kelgusi tadqiqotlarda oilalar bilan tajriba-sinov ishlari o‘tkazilib, tavsiya etilgan metodlarning bolalardagi fazilatlarni rivojlantirishga ta’siri aniqlanishi lozim.

8. Ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar

Yuqoridagi nazariy tahlil va metodlar asosida ota-onalar uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin. Ular bolaning yoshi va oilaning sharoitiga qarab moslashtirilishi kerak.

Birinchi tavsiya — kundalik ritualarni saqlash. Dasturxon atrofida birgalikda nonushta qilish, kechki payt oila a’zolari bilan suhbatlashish, bayram va xotira kunlarini birgalikda nishonlash bolada oilaviy birdamlik va milliy an’analarga hurmat tuyg‘usini shakllantiradi.

Ikkinchi tavsiya — hayotiy misollardan foydalanish. Bolaga biror qoidani tushuntirishda abstrakt ta’rif emas, balki o‘zi ko‘rgan yoki eshitgan voqeani tahlil qilish samaraliroq. Masalan, do‘stiga yordam bergan bola bilan shu xatti-harakatning sababi va oqibatini birgalikda muhokama qilish mumkin.

Uchinchi tavsiya — xalq og‘zaki ijodidan muntazam foydalanish. Har kuni yoki haftada bir marta ertak aytib berish, maqollar mazmunini bolaning hayoti bilan bog‘lash, hikmatli so‘zlarni birgalikda izohlash bolaning ma’naviy dunyosini boyitadi.

To‘rtinchi tavsiya — xatolarni tuzatishda muloyimlik. Bola xato qilganda uni haqorat qilish yoki qo‘rqitish o‘rniga, nima uchun bunday qilmaslik kerakligini tushuntirish, to‘g‘ri harakat namunasini ko‘rsatish va uning yaxshi tomonlarini e’tirof etish kerak. Shunda bola xatosini tan olishdan qo‘rqmaydi va o‘zini tuzatishga tayyor bo‘ladi.

Beshinchi tavsiya — ota-ona o‘z-o‘zini kuzatishi. Ota-ona o‘z so‘zi va xatti-harakatini vaqti-vaqti bilan tahlil qilib, bolaga qanday namuna berayotganini anglashi lozim. Bu o‘z-o‘zini tanqid qilish emas, balki tarbiyaviy mas’uliyatning ajralmas qismidir.

Oltinchi tavsiya — raqamli muhitni nazorat va muhokama bilan uyg‘unlashtirish. Bola qanday kontentni ko‘rayotgani, qanday vaqt o‘tkazayotgani haqida ochiq suhbat olib borish, u ko‘rgan qahramonlarning xatti-harakatini milliy va umuminsoniy qadriyatlar nuqtai nazaridan birgalikda baholash bolada ongli tanlov qobiliyatini rivojlantiradi.

Yettinchi tavsiya — oilada qarindoshlar va katta avlod bilan aloqani saqlash. Bobo-buvilar va boshqa qarindosh-urug‘lar bolaga xalq hikmatlarini, oilaviy tarixni va an’analarni yetkazishda beqiyos vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bolaning ota-bobolari haqida bilishi uning o‘z oilasi va xalqiga bo‘lgan hurmatini mustahkamlaydi.

Sakkizinchi tavsiya — bolaning sho‘x va qiziquvchan tabiatini qo‘llab-quvvatlash. Bola savol berishi, tajriba qilishi va o‘zicha xulosa chiqarishga intilishi tabiiy holdir. Ota-ona bu intilishni bostirmasdan, unga yo‘nalish berib, javob topishda birga ishtirok etsa, bolada bilimga bo‘lgan muhabbat va mustaqil fikrlash shakllanadi.

To‘qqizinchi tavsiya — oilada tarbiyaviy vaqtni rejalashtirish. Ota-onalar ish va kundalik tashvishlar orasida bolaga sifatli vaqt ajratishni o‘rganishi lozim. Har kuni qisqa bo‘lsa ham birgalikdagi suhbat, o‘qish yoki o‘yin uchun vaqt ajratish bolada e’tibor va mehr tuyg‘usini mustahkamlaydi. Bu vaqt miqdoridan ko‘ra sifatiga bog‘liq bo‘lib, uni ataylab ajratish muhimdir.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, oilaviy tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish bolalarning ma’naviy-axloqiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Oila bolaning dastlabki axloqiy tasavvurlari va insoniy munosabatlari shakllanadigan muhit bo‘lib, ota-onaning shaxsiy namunasi ushbu jarayonning asosiy omillaridan biridir.

Tadqiqot natijalarining cheklovlarini ham e’tiborga olish zarur. Ishda keltirilgan tavsiyalar nazariy tahlil va modellashtirishga asoslangan bo‘lib, ularning har bir oilada qanday natija berishini oldindan aytib bo‘lmaydi. Oilaning ijtimoiy holati, ota-onaning ma’lumoti, bolaning sog‘lig‘i va temperamenti kabi omillar tarbiya jarayoniga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois tavsiyalar qat’iy qoida emas, balki ijodiy qo‘llash uchun yo‘l-yo‘riq sifatida qabul qilinishi kerak.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun bir qator yo‘nalishlarni belgilash mumkin. Birinchidan, turli hududlardagi oilalarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning qo‘llanishini solishtirish, ikkinchidan, oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti hamkorligining bolaning ijtimoiy-hissiy rivojlanishiga ta’sirini o‘rganish, uchinchidan, raqamli muhitning oilaviy axloqiy tarbiyaga ta’sirini aniqlash muhim vazifalar bo‘lib qoladi. Bunday tadqiqotlar tavsiya etilgan metodlarning amaliy samaradorligini ko‘rsatishga va ularni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Shaxsiy namuna, suhbat, ertak, o‘yin, amaliy faoliyat va rag‘batlantirish metodlaridan izchil foydalanish bolalarda halollik, rostgo‘ylik, mehr-oqibat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, hurmat va mas’uliyat kabi fazilatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti, maktab, oliy ta’lim muassasalari hamkorligi

tarbiyaviy ishlarning uzviyligini ta’minlaydi.

Demak, milliy qadriyatlarga sodiq, umuminsoniy tamoyillarni hurmat qiladigan, ma’naviy yetuk va axloqan barkamol avlodni voyaga yetkazish uchun oilada sog‘lom ma’naviy muhit yaratish, bolaga mehr bilan munosabatda bo‘lish va tarbiyani kundalik hayot bilan uyg‘unlashtirish zarur.

Maqolada bayon etilgan qarashlar ota-onalar, pedagoglar va tarbiya masalalari bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar uchun amaliy ahamiyatga ega. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni oilada uyg‘unlashtirish g‘oyasi tarbiyaviy ishning yo‘nalishini aniqlashga, metodlarni tanlashga va oila bilan maktab o‘rtasidagi hamkorlikni tashkil etishga yordam beradi. Ayniqsa, tavsiya etilgan tamoyillar va bosqichlar oila sharoitiga moslashtirilganda, ularning samaradorligi oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2020-yil 23-sentabr.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2019-yil 16-dekabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimiga oid davlat ta’lim standartlari va me’yoriy hujjatlari.
5. Pedagogika va oila pedagogikasiga oid o‘quv qo‘llanmalar.
6. O‘zbek xalq ertaklari, maqollari va hikmatli so‘zlari to‘plamlari.
7. Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
8. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent, 1913.
9. Ibn Miskavayh. Tahzib ul-axloq. — X–XI asrlar.
10. Ibn Sino. Tadbir ul-manzil. — Oila xo‘jaligi va tarbiya masalalari. — XI asr.
11. Navoiy A. Hayrat ul-abror. — 1483.
12. Kaykovus. Qobusnoma. — 1082–1083.
13. Ushinskiy K. D. Inson tarbiya predmeti sifatida. — 1868–1869.
14. Makarenko A. S. Ota-onalar uchun kitob. — 1937.
15. Sukhomlinskiy V. A. Yuragimni bolalarga bag‘ishlayman. — 1969.
16. Pestalozzi I. G. Lienhard va Gertruda. — 1781–1787.
17. Vygotskiy L. S. Tafakkur va nutq. — 1934.
18. Erikson E. H. Bolalik va jamiyat. — 1950.
19. Bronfenbrenner U. Inson rivojlanishining ekologiyasi. — 1979.
20. Komenskiy Ya. A. Buyuk didaktika. — 1657.
21. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. — IX–X asr.